کەسینیەکا ئارام و خۆجهـ بیت و ب چاڤەکێ دویربین بەرێ خۆ بدەتە ژیانێ، لەورا رێڤەبەری یا جڤاکی و ئابۆری و سیاسی یا خەلکێ دەوروبەر دکر و گەلەک باژێر ب درێژاهی یا سەدان سالا بووبوونە پایتەختێت میرنشینێت کوردی.

پشکا (دووێ) خەلکێ گوندا بوون، یێت کو ژیانەکا جڤاکی یا خۆجهانە ب ئێکجاری دبۆراند، ئەڤ چەندە ژی دژڤریتەڤە سروشتێ ژیارێ، یێ کو هەمی دەما رەنگێ ژیانێ تخویب دکەت، هندیکە خەلکێ گوندانە، هەر د کەڤن دا ئابۆرێ خۆ یێ هێلایە ب هویڤی یا چاندنێ و بخودانکرنا ئاژەلی ڤە، ڤێ چەندێ ژی ئەگەر بوویە کو پێدڤی (دو) رەنگێت ژیانا جڤاکی ببیت؛ ژیانا خۆجهی یێ کو ژ لایێ چاندنێ ڤە دهێتە سەپاندن و ژیانا نەخۆجهی یێ کو سروشتێ بخودانکرنا ئاژەلی ل سەر وان دسەپینیت، ئەم دشێین بێژین: ژیانا گوندا تێکهەلی یەکە د ناڤبەرا ژیانا باژێری (خۆجهی) و کۆچەراتی (گەرۆکی) کو ژیانا پشکا جڤاکی یا (سێ)یێ یە، ڤێ چەندێ ژی وەسا ل سەر خەلکێ گوندا سەپاند بوو؛ کو پاییز و زڤستان و بهارا ل وارا بن و هاڤینا ل زۆما بن.

هندیکە پشکا (سێێ)یە یاکو دبێژنێ: (کۆچەر)؛ دبنە (دو)جوین؛ جوینەک (کۆچەر)ن و جوینێ دی (رەڤەند)ن. کۆچەرا د ژیانەکا ئاکنجی و نەئاکنجی دا بوون، ژ بەرکو هەر ژ دویماهی یا پاییزێ هەتا ئاخلێڤێ بهارێ ل دەشتێ د ئاکنجی بوون، پاشی باردکرن و ژ پێش بهارێ ڤە دچوون و گەلەک جارا ژ چیایێ (مەقلیبی) دەرباس دبوون و هەتا ژێری یا (زمار) دچوون ژ بەرکو بهار ژ لایێ ژێری ڤە ب سەر دکەڤیت و بەر ب ئەڤرازی دچیت، و دا دگەل بهارا ب ئەڤراز هێنە دەڤەرا (سێمێلێ) و دا بارکەن و چنە زۆزانا خۆجهـ بن هەتا کو دویماهی یا پاییزێ دزڤرینەڤە دەڤەرا سێمێلێ.

جوینێ دووێ (رەڤەند)، ڤی جوینی ـ لدویڤ دیتنا من ـ چو جهێت ئاکنجیبوونێ نەبوون و هەردەم د ناڤبەرا ژۆری یا رۆژهەلاتا کوردستانا عێراقێ و کوردستانا ئیرانێ لدویڤ چەروانی دگەریان[1].

(١) دیتنەک هەیە؛ کو دبێژنێ ئێلێت (هەرکی) و (خەیلانی یا) رەڤەند و یێت (ئەرتووشی)یا کۆچەر و هەر وەکی کۆچەرا زۆمێت خۆ ل زۆزانا هەبوون، هەروەسا (هەرکی) و (خەیلانی یا) ژی زۆمێت خۆ ل کوردستانا ئیرانێ هەبوون.

خەلكێ ئەرزێ ژی، کو دکەڤیتە چارچووڤێ پشکا (دووێ) ژ ڤێ لێکڤەکرنا ژێگۆتی، ژیانا خۆ یا جڤاکی وەکی خەلکێ هەر گوندەکێ کوردستانێ دبۆراند، هەر دگەل پووشبەهینێ دا بۆ خۆ کەپرا ل زۆما خۆ (نەهجەرا)[1] چێکەن و مالێت خۆ بارکەنێ، داکو نێزیکی چەروانێت ل بلنداهی بیێت چیایێ مەتینی ببن و بشێن خۆ کولی یا گوهێت تەرش و کەوالی قورتال کەن، ژ بەر کو ل چەروانێت ل دەوروبەرێت گوندی (جەهداسی) یا زۆرە و دچیتە د گوهێت کەوالی دا، نەخاسمە پەزێ سپی، ئەڤە ژی ئەگەرا سەرەکی یە کو باهرا پتر ژ خەلکێ گوندێت کوردستانێ ل هاڤینا دچنە زۆما.

ژ (نەهجەرا) رۆژانە خەلکێ گوندی رێکا نێزیکی دەمژمێرەکێ دقەتاندن و دچوونە ناڤ زەڤی و بیستانێت خۆ ل گوندی و کاردکرن، ل نێزیکی رۆژئاڤایێ فێقی و زەرزەوات و تشتێت دی بیێت پێدڤی دبرن و بەر ب زۆمێ ڤە دچوون، دیسا دگەل رێنجبەرا کابانی دچوونە گوندی ژ بۆ سپیکرن و هونینا خانی یا، ل پاییزێ دەمێ کو باهرا پتر ژ گیای گولی یا خۆ دوەراند و بیهاڤ دتەزی و بەر ب سەرمایێ ڤە دچوو، مال باردکرن و دزڤرینەڤە واری(گوندی).

٢) ژیانا رەوشەنبیری

گومان تێ نینە کو جهێ جوگرافی یێ هەر کۆمەلگەهەکا مرۆڤینی یێ سەروبەرێ ژیانا خەلکێ وێ چارچووڤ دکەت، ژ بەر کو دویری و نێزیکی یا هەر کۆمەلگەهەکێ ژ بنگەهێت شەهرستانی و رەنگێ رێک و هەڤگینێت د ناڤبەرا وان دا کارتێکرنەکا گەلەک زۆر د هەمی لایێت ژیانێ دا دکەت، لەورا کۆمەلگەهێت ل جهێت دویر و ئاسێ و ڤەدەر ژ هەمی لایا ڤە ژ وان کۆمەلگەهێت نێزیکی بنگەهێت شەهرستانی د بهێزتر و لاوازترن.

جڤاکێ ئەرزێ ژی ئێکە ژ وان جڤاکێت دویر ژ بنگەهێت شەهرستانی بیێت ل دەڤەرێ و ل جهەکێ بلند و ئاسێ و دویر ژ رێکێت هاتن و چوونێ بیێت د ناڤبەرا وان بنگەها دا،

(١) دکەڤیتە رۆژهەلاتێ گوندی، پشتا کۆپێ (قلنگەهی)، یێ کو دکەڤیتە هنداڤی گوندێ (هەسمپیرکا).

لەورا ئاستێ رەوشەنبیری نە ل ئاستێ پێدڤی بوو و دیرۆکا کەلێ هاتە بەرزەکرن و ئەگەر ناڤ و دەنگی یا «بەکر بەگێ ئەرزی» نەبایە، دا چارەنڤیسێ دیرۆکا کەلا ئەرزێ ژی وەکی یێ وان کەلێت دی بیت، یێت کو ل پەراوێزا کەلا ئامێدی یێ رۆژێت خۆ دبۆراندن؛ بەلکو دا یێ خرابتر بیت.

خەلکێ ئەرزێ هەر د بنیات دا د دیندار بوون و هەر جڤاکەکێ کو ل چەرخێت بۆرین پویتە ب دینی کربا، دا بەرێ وی کەڤیتە زانین و رەوشەنبیری یێ و گومان تێ نینە کو پالدەرێ تەڤایا جڤاکێت دی یێت مسلمان بۆ زانین و رەوشەنبیری یێ هەر دین بوو، لەورا هەمی دەما قوتابخانە و فێرگەهـ ل باهرا پتر ژ کۆمەلگەهێت کوردا هەبوون و جڤاکێ کوردی ل ئاستێ هەر جڤاکەکێ مسلمان بوو، بۆ نموونە قوتابخانا (قوبان) ژ زانکۆیا (ئەزهەر) ژ لایێ زانستی ڤە هیچ جارەکێ یا کێمتر نەبوو و گەلەک جارا ژی زانکۆیا (ئەزهەر) دەربارەی گەلەک بابەت و ڤەکۆلینێت زانستی؛ چ ب رێکا شاندێت زانستی با، یان ژی ب رێکا پۆستا با، چارە بۆ خۆ ژ زانایێت قوتابخانا (قوبان) وەردگرتن، و شاندێ وێ یێ دویماهی یێ ئەو بوو یێ کو ژ چەند زانا پێکهاتی و ل سالا (١٩٦٣) چاڤپێکەفتن دگەل رێڤەبەرێ قوتابخانا (قوبان) خودێ ژێ رزای (محەمەد شوکری ئەفندی) کری و داخوازا تویژاندنا پرتۆکەکێ ژێ کری[(١)].

ئەرزێ وەکی هەر باژێرەکی، یان گوندەکێ کوردستانێ، قوتابخانە لێ هەبوو، بەلێ چو بەلگەیێت دیرۆکی ل دۆر دەمێ دانانا وێ و دانەرێ وێ و زانا و مامۆستایێت وێ ب دەست مە نەکەفتینە، تنێ ئەم دزانین کو ل دەمەکی رێڤەبەرێ وێ «شێخ حاجی مەتینی»[(٢)] بوو، ئەڤ دەمە ژی دزڤریتە بەری شۆرەشا «دمدم» یا (خانێ لەپ زێرین) یا ل سالا (١٠١٩ک/١٦١٠ز) دژی شاه(عەباسێ سەفەوی) کری، ژ بەر کو د داستانا (دمدم)ی یا فولکلۆری دا وەسا یا هاتی کو دەمێ (خانێ لەپ زێرین) هەوار و بانگینێت

(١) کۆڤارا مەتین، ژمارە (٦٨)، ئیلون سالا ١٩٩٧، بپ٦.
(٢) ردێنی، وەصفی حسن، التراث الثقافی فی بهدینان، کۆڤارا رۆژی کوردستان، خزیرانا ١٩٨٤، بپ١٠، پشتی درستکرنەک مە تێدا کری، ژ بەر کو ب ناڤێ «شێخ مەتین» یێ دایە نیاسین و یێ درست «حاجی مەتینی»یە، دویندەها وی یا مایە ل گوندێ بانکا، بناڤێ مالا سێڤدینی.

خۆ ئاراستەی چاکا دکەتن، دبێژیتن:

«حاجی مەتینێ ل ملێ وۆ

تو بهێی د هەوارا خانێ وۆ»(١)

ئانکو (یێ گۆڕێ وی ل ملێ) مەبەست ژێ ئەو مله یا کو گۆڕێ وی لێ و دکەڤیتە (خرابەی)(٢)، ئەڤ زانایە گەلەکێ ب ناڤ و دەنگ بوو، نوکە ژی گۆڕێ وی ل نک خەلکێ دەڤەرێ یێ پیرۆزە و خەلکەکی باوەرییەکا موکم یا پێ هەی و گەلەک چیڤانۆکا ل دۆر کرامەتێت وی ڤەدگێڕن(٣).

بەلێ پشتی لەشکەرێ میرێ کۆرە کەلا ئەرزێ ستاندی، ئاگر بەردایێ و دیوارێت وێ ب تەڤری خرابکرن، لەورا چو پەرتۆک و دەستنڤیس و نڤیسینێت(٤) وێ نەمان و هەمی پێزانین ل دۆر رێڤەبەر و قوتابی و دەرچوویێت وێ بەرزە بوون و ب ئێکجاری دیرۆکا وێ بێ سەروشوین ما، ژ شوینوارێت وێ قوتابخانێ یێت کو هەتا ئەڤرۆ ماین تنێ (بەربەرۆژکێ فەقا)یە. دیسا یا ئەم ژ ڤێ قوتابخانێ دزانین تنێ ئەوە کو (مەلا عوبەید) ماموستایێ وێ بوو، پشتی کەل هاتی یە خرابکرن و خەلکێ وێ ل نزار و بەرۆژا خانی ئاڤاکرین، (مەلا عوبەید) ل بەرامبەری جهێ دەرگەهێ سەرەکی یێ کەلێ مزگەفتەک دگەل

---

(١) د روینشتنەکێ دا ل رۆژا ١٩٩٧/١١/٧، ژ گولستان عەلی بەگ هاتە وەرگرتن.

(٢) خرابەی: خرابێ گوندێ (مەتین)ە کو گوندێ حاجی مەتینی یە، دکەڤیتە پشتا گوندێ (بانکا) لایێ ژۆری، خەلکێ وی سەید بوون، مالا سیڤدینێ بانکی و مالا سەید تاهایێ ئێتوێتی ژ وێ مالێ نە.

(٣) لدویڤ چیڤانۆکا دهێتە گۆتن، دبێژن: دەمێ یێ بچویک و ژی یێ وی حەفت سال، برایێ وی چوو (حەجێ)، پشتی دەمەک بۆری، رۆژەکێ ژ رۆژا دەیکا وی (ئاسویدەک) چێکر و دەینا بەر، پاشی هزرا کوڕێ خۆ کر و ئاخینکەک راهێلا و گۆت: خۆزی برایێ تە هندەک ژ ڤێ ئاسویدا هندە خۆش خواربا، ئینا گۆت: بۆ ببەم؟ دەیکا وی هزر کر دێ بەت و دگەل هەڤالێت خۆ خۆت، ئینا گۆتێ: دێ بۆ ببە، وی ژی دەستێ خۆ ل ئاغلەویکا ئاسویدێ دا و دەرکەت و پشتی دەمەکی هات و ئاغلەویکا ڤالا دانا د ژۆرڤە و چوو، بەلێ دەمێ حەجی زڤرین و خەلک ژ پێش برایێ ویڤە چووین، ئێکسەر گازیکر نەئێنە تەوافا من، هەرنە تەوافا برایێ من (حاجی) ئەو حەجی یە، پشتی دەیکا وی پرسیار ل دۆر وێ چەندێ ژێ کرین، گۆتێ: ئەز یێ ل بەر بەرێ رەش بووم، من دیت حاجی ئاغلەویکەکا ئاسویدا کەل بۆ من ئینا و گۆت: دایێ یا بۆ تە ڤرێکری!

(٤) تنێ دەستنڤیسەک کەتبوو دەستێ هۆزانڤان پێزانێ ئالیخانی و هەتا پشتی وەغەرکرنا وی د ناڤ پەرتۆکێت وی دا مابوو، بەلێ ل دەمێ مشەختبوونا ملیۆنی یا سالا(١٩٩١)ێ بێ سەروشوین بوو.

قوتابخانەکێ ئاڤاکرن و دەست ب خواندن و فێرکرنێ کربوو[١]، پەرتۆک و دەستنڤیس و نڤیسینێت وێ هەتا پشتی خرابوونا قوتابخانێ ژی پشتی مرنا (مەلا عوبەیدی) ل مزگەفتا ئەرزێ مابوون، بەلێ گەلەک د بێ سەروبەر و درِیای بوون، لەورا هندەک خواندەڤانێت نەزان هزر کرن قورئانن و فەرموودێت پێغەمبەری نە(س) و پێدڤی یە بهێنە تەلافتن و چەند زارۆکەک ب سۆتنا وان راسپاردن، ژ بەر کو هزر دکرن کو مانا وان ب وی رەنگی گونەهەکا مەزنە، ب ڤێ چەندێ شوینوارێت قوتابخانا ئەرزێ ب ئێکجاری بەرزە بوون.

خەلکێ ئەرزێ ب رەنگەکێ گشتی د دیندار بوون و گەلەکا ژێ هندەک ژ قورئانێ ژ بەر بوون و پێزانین ل دۆر دیرۆک و بیر و باوەرێت ئیسلامێ هەبوون هەتا رادەکی کو رەنگەکێ رەهوانبێژی یا ئاخفتنێ ل نک هەبوو، ئانکو ب دەڤ و ئەزمان بوون، دیسا شەهرەزاییەکا باش ل دۆر سەرهاتی و چیرۆک و چیڤانۆکێت ئیسلامی و کوردی هەبوون، لەورا هەردەم کۆچک و دیوانێت وان ب رەوش بوون و هەر جهێ چووبانێ ب رەوش دئێخستن[٢].

دەربارەی ڤێ چەندێ ژی (بەکر بەگێ ئەرزی) باشترین نموونەیە، ژ بەر کو جهێ وی ل دیوانا پاشایێ ئامێدی یێ(ئیسماعیل پاشایێ ئێکێ) یێ کو ژ سالا (١١٨٢ک/١٧٦٨ز ـ ١٢١٣ک/١٧٩٨ز) دەستهەلاتداری کری[٣]، قورنەتێ ژۆری بوو، دیسا هەڤال و شاعر و شیرەتکارێ وی بوو، ل گەلەک کەیف و خۆشی یا دگەل بوو. ژ بەر کو مرۆڤەکێ زانا و تێگەهشتی و جهێ باوەری یا وی بوو، دیسا شعر و سەرهاتی و گۆتنێت

---

(١) ستوینا وێ مزگەفتێ یا مزگەفتا گوندێ (مەتین) بوو، چەندین نڤیسین ل سەر هەبوون، ژ خرابێ مەتینی بۆ ئینابوون، پاشی ل ئەنفالێت (١٩٨٨) دەمێ مزگەفت سۆتین، ئەو ژی دگەل هاتە سۆتن.
(٢) بۆ نموونە (مویسا بەگێ ئەرزی)؛ ژ لایێ سوحبەت و قەسەخۆشی یێ و هۆزانگۆتنێ ڤە یێ ب ناڤ و دەنگ بوو، هەمی دەما ل کۆچک و دیوانێت مەزنا بوو و رێزەکا تایبەتی بۆ دهاتە گرتن. دیسا (محەمەدێ خدر بەگێ) چیرۆکبێژەکێ بێ هەڤرِک بوو و ب دەهان چیرۆکێت درێژ و کورت و سەرهاتی دزانین، مینا: چیرۆکا (الامیر حمزة البهلوان) کو دکەڤیتە سێ (مجلّد)ێت مەزن.
(٣) العباسی، محفوظ، (العباسیون......)، بپ٩٤، ٩٧

وی و بەحسێ هونەرێ وی ل دەڤەرێ و گەلەک جها ژ کوردستانێ دبەلاڤن[١].

سەبارەت لایێت دی یێت رەوشەنبیری، گومان تێ نینە کو خەلکێ ئەرزێ یێ ژ لایێ ستران و سەرهاتی و پەندێت کوردی ڤە، یێ خودان شەهرەزایی و شیان بوو، دەربارەی سترانێ هەمی دەما کۆچک و شەڤەرۆک و بەرۆکێت دورینێ و جەژن و کۆمبوون پێ ب رەوش بوون و شیانێت ستران چێکرنێ و پێگۆتنێ ل نک هەبوون، هەروەکی ب (زەینەل بەگێ) و (نۆری بەگێ) گۆتین، یێت کو ل دەمێ ستاندنا کەلێ ژ لایێ لەشکەرێ میر محەمەدێ رەواندزی ڤە هاتینە گرتن و بێ سەروشوینکرن، هەتا نۆکە ژی ل کۆچک و دیوانێت کوردەواری دهێنە گۆتن[٢].

٣) ژیانا ئابوری

ژیانا ئابوری یا گوندێ ئەرزێ، وەکی ژیانا هەر گوندەکێ کوردستانێ ژیانەکا کوردەواری بوو، یا ب دەرامەتێ چاندنێ و ئاژەلی و سروشتی ڤە گرێدای بوو و ژ بلی ڤان هەر سێ ژێدەرێت ئابووری چویدی نەبوون، کو خەلکێ وێ مفای ژێ ببینن و هندەکێ ژ سەنگا ژیانا خۆ پالدەتە سەر، لەورا هەمی دەما ژ لایێ ئابۆری ڤە، نە یێ ل ئاستێ پێدڤی بوو، ئەم دشێین بێژین کو خەلکێ ئەرزێ ب شێوەکی تەڤایی، ژ بلی مالێت میرا یێت کو دەرامەتێ (شەش) گوندا بۆ دهات[٣] د دەستکورت و پێدڤی بوون. ژیارا وی ژی ل سەر دەرامەتێ ڤان ژێدەرا یا راوەستیای بوو:

أ/ دەرامەتێ سروشتی

چیایێ مەتینی یێ کۆ ئەرزێ پالدایە سەر، نە وەکی چیایەکێ دی یە، ژ بەر کو یێ ب ئاڤ و داروبارێ فێقی یە، ل سەرێ هەر کۆپەکێ، رزدەکێ، دۆل و بەر بەتەنەکێ، مێوەک، گرسکەک، کەزانەک یان دارەکا مازی یا بەری، سەرێ خۆ یێ ل ژیانێ هەلاندی. دیسا ل

(١) ل پشکا دووێ دێ ب بەرفرەهی ل سەر ئاخڤین.
(٢) سەحکە بەرپەڕێ (   ).
(٣) گوندێت (هەمزا، دهێ، تەعلاڤێ، چەمسیسکێ، بادەرەشکێ و هەسمپیرکا) بوون.

هەر لاتەکێ و ل هەر نهالەکێ، بنەکێ تۆلکێ، کەنگرێ، کەلندۆری یان هەر گیاکەکێ دی، یا خۆ خەملاندی، بۆ نموونە ئەگەر دارنیاسەک یان گیانیاسەک گەریانەکێ ل چیایێ مەتینی بکەتن دێ شێت ژمارەکا زۆر یا داریت بەروی و گیاییێت خوارنێ دەستنیشان کەت، ژ بەر ڤێ دەولەمەندی یێ خەلکێ ئەرزێ هەتا راددەکی دشیا تشتەکی ژ ئابووریێ خۆ یێ سالانە دابین بکەت، گەلەکا ژێ داریت کەزانا ل ناڤ زەڤی و شپریێت خۆ هەبوون و بەرهەمەکێ باش ژێ ب دەست دکەفت، هەر وەسا مازی د زەحف بوون ل سەرێ هەوارا مازیا ب دۆل و کێری و ملێت چیای دکەفتن و دچنین، هەروەسا گرسکێ و گوهیشکێ و هەلهەلۆکێ، دەربارەی گیای ژی، ل دەمێ بهارێ رەڤێت کچان بەر دبوونە چیای ژ بۆ کرنا بیک و چەڤرێ و بێزاری و خاڤرێ و سیرکا و......هتد ژ گیاییێت خوارنێ ژ بلی تۆلکێ و پویزی و بەلگموخینێ و پرچەپیلێ و پیڤۆکا و گیاییێت دی ییێت ل ئاقار و دەوروبەریێت گوندی هەبن، ئەڤە هەمی ئابوورەکێ باش بوو، دیسا ئەگەر ل سالەکێ کەزان د زۆر بان دا بەنە دەشتێ و دەنە ب گەنم، بەلێ ئەگەر مازی د زۆربانە دبرنە (مویسل) و دفرۆتن. هەروەسا گرسک و گوهیشک دفرۆتن بەلێ ل جهێت نێزیک، ژ بەر کو ل سەر پشتا دەوارا درزین و پویچ دبوون.

ب/ دەرامەتێ چاندنێ

ئەڤ دەرامەتە ژ (دو) رەنگێت چاندنێ دهێت، چاندنا (ئاڤی) و یا (دێمی). ل ئەرزێ ملکێ ئاڤی و دێم هەردو ییێت هەین، بەلێ ملکێ ئاڤی گەلەک پترە ژ ملکێ دێم، ژ بەرکو جهێ ئەرزێ یێ کەڤرین، بەربهاڤی نادەتن کو زەڤییێت پان و بەرین هەبن، دیسا هەبوونا کانیەکا بۆش، نەهێلایە زەڤییێت وی بمینن دێم و ئەگەر ئاڤا وێ یا کێم با، دا بەربهاڤ هەبیت کو دێمی هەڤرکی دگەل ئاڤی هەبیت، لەورا ئەم دبینین کو تنێ ئەو عەردێت ئاڤا کانی یێ نەگەهیتێ دهێنە کێلان و ییێت دی هەمی ئاقارە، ئانکو زەڤییێت چاندنا داروبارێ ئاڤی و زەرزەواتینە، ب ڤی رەنگی ئابووریێ ئەرزێ سەنگا خۆ پتر دهاڤێتە سەر فێقی و ب راستی ژی فێقی یێ ئەرزێ یێ مشە و ب ناڤ و دەنگە، وەکی: (هنار، گویز، هژیر، هرمیک، خۆخ، حولیک و تری نەخاسمە تریێ (مویسا

بەگی)[1]. دیسا تشتێت دی یێت ئاڤی، وەکی: (ماش، کونجی و گەنمشامی، و زەرزەوات، مینا: (باجانسۆرک، باجانرەشک، سلک، خیار و کولند و......هتد)، و هەروەسا (تویتن) لێ دهاتە چاندن.

سەبارەت دەرامەتێ دێمی، هەروەکی مە گۆتی، ملکێ دێم یێ کێمە و تنێ چەند رەزەک و زەڤیەکێت کێم یێت لێ هەین، دەرامەتەکێ نە ل ئاست ژێ دهێت لەوما دەمێ ئیسماعیل پاشایێ (دووێ) پرسیار ل دۆر ئابوورێ ئەرزێ ژ بەکر بەگێ ئەرزی کری، گۆت:

عاشقێ قەهوا شرین
سەرخۆشێ قەهوا تەحل
هنارا دبەینە دەشتێ
سەربسەر ددەینە ب دەخل[2]

ئەڤ هەردو مالکە (تەئکید) دکەن کو ژیارا باهرا پتر یا خەلکێ ل سەر کاروانا بوو و خەلکێ ئەرزێ دەرامەتێ خۆ دبرە دەشتێ و سەربسەر ددا ب دەخل و دهێرا و بۆ عەیالێ خۆ دئینا، مە گولێ بوویە کو خەلکێ ئەرزێ نە بەس بەر ب دەشتێ دچوون بەلکو ل گوندێت دی یێت دۆسکی یا کو باهرا پتر ژ عەردێ وان دێم، دچوون و دەرامەتێ خۆ یێ ئاڤی ب یێ دێم دگوهۆری.

ب ڤێ چەندێ دیار دبیت، کو ئابورێ ئەرزێ نە ل ئاستێ پێدڤی بوویە و جڤاکێ ئەرزێ هەردەم یێ دەستکورت بوو و تنێ مالێت میرا نەبن کو خودانێت باهرا پتر ژ ملکێ ئەرزێ و (شەش) گوندێت دی بوون، یێت کو دبوونە ژێدەرێ گەلەک ژ رەنگێت دەرامەتی مینا (برنجی) کو چاندنا وی ل ئەرزێ یا لاواز بوو و کونجی یا و دەرامەتێ دی یێ ژ ملکێ ئەرزێ پەیدا دبوو.

(١) ناڤێ وی کرینە (مویسا بەگی) ژ بەر کو مویسا بەگێ ئەرزی تیرکەک ژ (ستەمبۆلێ) ئینابوو و چاندبوو.
(٢) عارف بەگێ ئەرزی.

پێدڤی یە بێژین کو ژ بەر زەحفی یا چەروانا ل چیایێ مەتینی و بەفرەهی یا ئاقار و بەربهاڤا خەلکێ ئەرزێ پەز و چێل و گۆل و مریشک بخودان دکرن و هەتا رادەکی دشیان بۆ خۆ رێچالی بگرن، دیسا دبوو ژێدەرێ گۆشتی، هەرچەندە کارێ نێچیرێ ییێ بەردەوام بوو و پەزێ کویڤی و کڤریشک و ئاژەلێ دی ییێ مشە بوو.

گومان تێ نینە کو ڤان هەمی ژێدەرێت دەرامەتی هەرچەندە د لاواز بوون، بەلێ ل ئاستێ هندێ هەبوون کو رەنگەکێ سەرخوەبوونێ بۆ خەلکێ ئەرزێ پەیدا کەن کو گەلەک د پێدڤی نەبن. ئەڤە ژی نە تنێ رەوشا ژیانا ئابووری یا خەلکێ ئەرزێ بوویە، بەلکو یا ژیانا باهرا پتر ژ خەلکێ کوردستانێ بوویە کو هێلای بازرگانی-یا تێکهەلی و پەیوەندی یا پەیدا دکەن- گەلەک گەلەک لاواز بیت، ئەڤە ژی فاکتەرەکێ سەرەکی یە کو هێلای ئاستێ رەوشەنبیری ژی ییێ لاواز بیت و خەلکێ کوردستانێ ییێ ژێک ڤەقەتیای بیت و کێم پەیوەندی بیت و تشتەکێ گومانبرە کو بەرژەوەندی و پەیوەندی یێت ل سەر بنیاتێ پێدڤیبوونێ دهێنە ئاڤاکرن هەڤگرتن و ئێکبوون و هەڤگیری ییێ د ناڤبەرا تەخ و جوینێت هەر مللەتەکی پەیدا دکەن.

شوینواریێت دیرۆکی

هەرچەندە جهێ کەلا ئەرزێ ییێ ڤەدەرە و نە ل سەر رێیەکا گەشتی یە، بەلێ دگەل هندێ ژی، هندەک شوینواریێت گەلەک زیان پێکەفتی ییێت ژێ ماین، ئەڤ چەندە ژی دیاردەکە نە تنێ ل شوینواریێت کەلا ئەرزێ دیار بوویە، بەلکو ل گەلەک شوینواریێت دی سەرێ خۆ هەلدایە، نەخاسمە ل شوینواریێت کەل و ئاڤاهی ییێت ب دەستی دهێنە خرابکرن، پاشی فاکتەرێ دەمی، کارێ خۆ تێدا دکەت، دیسا هندەک کەل و ئاڤاهی ییێت هەین کو تنێ فاکتەرێ دەمی کارتێکرنێت خۆ تێدا دکەت، ژ بەر هندێ شوینواریێت وان پتر د دیارن و پتر مفا ژێ دهێتە دیتن، ژ بەرکو بەلگەییێت دیرۆکی ب رەنگەکێ تەڤایی بەرزە نابن و تێرا هندێ دمینن کو دیرۆکڤانێ ڤەکۆلەر مفای ژێ ببینت و کوژی ییێت تاری ییێت وێ بێخنە ژێر تیژکێت رۆناهی یێ. بەلێ مخابن شوینواریێت کەلا ئەرزێ بەرماییێت وێ کەلێ و ئاڤاهیانە ییێت کو ب دەستی هاتبنە خرابکرن و فاکتەرێ دەمی، کارتێکرنێت خۆ تێدا

کرین، لەورا گەلەک د کێم و زیان لێکرینە، ئەو ژی ئەڤەنە:

أ/ شوینوارێت ل ژۆرڤەی تخوبێ کەلێ

ئەڤ شوینوارە یێت وان ئاڤاهی و تشتانە؛ یێت کو جهێت وان دکەڤنە ژۆرڤەی دەڤەنێ کەلێ و هەتا نۆکەماینە ل بەرچاڤ، ئەو ژی ئەڤەنە:

١ـ سەرێ قەسرێ

جهێ قەسرا میرێ کەلێ یە، یێ ل بلندترین جه ل نیڤا کەلێ، هەتا نۆکە ژی بنیاتێ دیوارێت وێ دگەل چەندەکێ ژ دیوارێت وێ یێت ماین، مخابن گەلەک جارا پشتی لەشکەرێ رژێمێ ل دەڤەرێ بەلاڤ بووی دکرنە (رەبیە)، هەژی یە بێژین کو ئەو دەستنڤیسا مە بەحس ژێ کری[1] ل سالا (١٩٨٨) چەتەکی ل دەمێ چێکرنا (رەبی یێ) ژێ ئینابوو دەر پاشی کەتبوو دەستێ رەحمەتی (پێزانێ ئالیخانی) و هەتا سەرهلدانابهارا سالا (١٩٩١)ێ ژی مابوو، پاشی ل دەمێ مشەختبوونا ملیۆنی بەرزە بوو.

٢ـ کۆچکا میری

جهێ وێ یێ ب رەخ قەسرا میری ڤە، هەتا نۆکە ژی دبێژنە جهێ وێ (کۆچکا میری) و خەلکێ ئەرزێ هەمی ڤێ دکەڤن.

٣ـ دۆلا کۆچکێ

دکەڤیتە د بن کۆچکا میری دا، ل دویڤ دیتنا من ئەڤ دۆلە ل بەری خرابـبوونا کەلێ کۆلانا سەرەکی یا کەلێ بوو، ئانکو رێوبارا سەرەکی یا خەلکێ کەلێ بوو ل بەر سینگێ کۆچکا میری، پاشی دەمێ کەل هاتی یە خرابکرن و رویت بووی وەکی دۆلێ لێ هات. نۆکە ژی دبێژنێ: دۆلا کۆچکێ.

---

(١) سەحکە بەرپەرێ (   ).